

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی
گروه آموزشی کتابداری و اطلاع رسانی
پایان نامه کارشناسی ارشد

ارزیابی کم و کیف استفاده و رضایت کاربران از پایگاه اطلاعاتی نمایه نشریات در کتابخانه های عمومی شهر مشهد

استاد راهنما

دکتر محمد حسین دیانی

استاد مشاور

دکتر اعظم صنعت جو

پژوهشگر

مهدی آشیم

این پایان نامه تحت حمایت مالی نهاد کتابخانه های عمومی کشور اجرا شده است.

پاییز ۱۳۹۰

تقدیم به عزیزانم

خدای را بسی شاکرم که از روی کرم، همسری فداکار نصیتم ساخته تا در سایه درخت پر بار وجودش بیایم و از

ریشه او شاخ و برگ گیرم و در سایه وجودش در راه کسب علم و دانش تلاش نمایم.

پدر و مادری که وجودشان تاج افتخاری است بر سرم و نشان دلیلی است بر بودنم چرا که این دو وجود پس از

پروردگاریه، هستی ام بوده اند. دستم را گرفتند و راه رفتن را به من در این وادی زندگی پرفراز و نشیب آموختند.

آموزگارانی که برایم زندگی، بودن و انسان بودن را معنی کردند.

و فرزند جگر گوشه ام امیر محمد که سلامتی وجودش نعمتی است بس عظیم برای من.

حال این برگ سبزی است تخمه درویش، تقدیم به شما

وباسپاس فراوان

از استاد راهنما جناب آقای دکتر دیانی که راهنمایی پایان نامه ام را به عهده گرفتند و مرا در این راه همراهی نمودند . خالصانه تشکر می نمایم.

و همچنین استاد مشاور سرکار خانم دکتر صنعت جو که از نظرات ارزشمند شان در این پایان نامه بهره جستیم . سپاس گزاری می نمایم .

و از همکاران کتابدارم در کتابخانه های عمومی شهر مشهد کمال تشکر و قدردانی را دارم .

همچنین از دوستان عزیزم آقایان محمد نصیری مقدم، مجید ضیغمی ، سید مهدی قطبی و امیر نیک زمان که در طی این مسیر مشوق و همراهم بودند. بسیار سپاسگزارم .

فهرست مطالب

د	چکیده فارسی
۱	فصل اول : کلیات
۱-۱	۱- مقدمه
۱-۲	۲- بیان مساله
۱-۳	۳- اهداف پژوهش
۱-۴	۴- اهمیت و ضرورت پژوهش
۱-۵	۵- فرضیه های پژوهش
۱-۶	۶- تعاریف عملیاتی

فصل دوم : مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۱-۲- بخش اول : مبانی نظری

۱-۱-۲	۱- مقدمه
۱-۲-۲	۲- اهمیت نشریات در زندگی واقعی و علمی افراد
۱-۲-۳	۳- تاریخچه مجلات الکترونیکی
۱-۲-۴	۴- تعاریف و مفاهیم مجلات الکترونیکی
۱-۲-۵	۵- انواع نشریات الکترونیکی
۱-۲-۶	۶- مزایا و معایب مجلات الکترونیکی
۱-۲-۷	۷- کاربران و بازیابی اطلاعات در مجلات الکترونیکی
۱-۲-۸	۸- معرفی مجلات الکترونیکی متن کامل فارسی
۱-۲-۸-۱	۱- پایگاه مگ ایران

- ۲۲..... پایگاه اس.آی.دی مرکز اطلاعاتی جهاد دانشگاهی.....۲-۸-۱-۲
- ۲۴..... پایگاه مرکز منطقه ای اطلاع رسانی علوم و فناوری۳-۸-۱-۲
- ۲۶..... معرفی بانک اطلاعاتی نمایه نشریات کشور.....۹-۱-۲
- ۳۶..... جمع بندی بخش اول۱۰-۱-۲

۲-۲- بخش دوم : پیشینه نظری

- ۳۶..... مقدمه.....۱-۲-۲
- ۳۶..... پیشینه پژوهش در خارج از کشور.....۲-۲-۲
- ۴۱..... پیشینه پژوهش در ایران۳-۲-۲
- ۴۷..... استنتاج از پیشینه پژوهش.....۴-۲-۲

۳- فصل سوم: روش انجام پژوهش

- ۴۹..... مقدمه۱-۳
- ۴۹..... روش و شیوه اجرای پژوهش۲-۳
- ۵۱..... جامعه آماری۱-۲-۳
- ۵۳..... حجم نمونه و روش نمونه گیری.....۲-۲-۳
- ۵۴..... ابزار گردآوری اطلاعات.....۳-۳
- ۵۴..... اجزای پرسشنامه۱-۳-۳
- ۵۵..... روایی و پایایی ابزار گردآوری اطلاعات۴-۳
- ۵۵..... روش تجزیه و تحلیل اطلاعات۵-۳
- ۵۹..... مشکلات و محدودیت های پژوهش۶-۳

۴- فصل چهارم : یافته های پژوهش

۶۱	۱-۴-۱- مقدمه
۶۱	۲-۴-۲- ویژگی های نمونه جامعه آماری
۶۱	۱-۲-۴-۱- اطلاعات توصیفی جامعه اول، کاربران نمایه نشریات
۶۳	۲-۲-۴-۲- اطلاعات توصیفی جامعه دوم، کتابداران مسوول نظام نمایه
۶۵	۳-۲-۴-۳- اطلاعات توصیفی جستجوهای ضبط شده، توسط نرم افزار snagit
۶۶	۳-۴-۳-۱- پاسخگویی به فرضیه های پژوهش
۶۶	۱-۳-۴-۱- مقدمه
۶۶	۲-۳-۴-۲- فرضیه اول پژوهش
۶۸	۳-۳-۴-۳- فرضیه دوم پژوهش
۷۰	۴-۳-۴-۴- فرضیه سوم پژوهش
۷۳	۵-۳-۴-۵- فرضیه چهارم پژوهش
۷۵	۶-۳-۴-۶- فرضیه پنجم پژوهش
۷۶	۷-۳-۴-۷- فرضیه ششم پژوهش
۸۰	۸-۳-۴-۸- فرضیه هفتم پژوهش
۸۱	۴-۴-۴-۱- اطلاعات کلی و جنبی پرسشنامه
۸۵	۵-۴-۵-۱- نتیجه گیری

۵- فصل پنجم : نتیجه گیری و بحث و بررسی

۹۳	۱-۵-۱- مقدمه
۹۳	۲-۵-۲- خلاصه پژوهش
۹۴	۳-۵-۳- پاسخ به آزمون فرضیه اول

- ۹۵..... ۴-۵- پاسخ به آزمون فرضیه دوم
- ۹۶..... ۵-۵- پاسخ به آزمون فرضیه سوم
- ۹۸..... ۶-۵- پاسخ به آزمون فرضیه چهارم
- ۹۹..... ۷-۵- پاسخ به آزمون فرضیه پنجم
- ۱۰۰..... ۸-۵- پاسخ به آزمون فرضیه ششم
- ۱۰۲..... ۹-۵- پاسخ به آزمون فرضیه هفتم
- ۱۰۳..... ۱۰-۵- پیشنهادهای پژوهش
- فهرست منابع و ماخذ
- ۱۱۷..... پیوست ۱: پرسشنامه کتابداران
- ۱۲۱..... پیوست ۲: پرسشنامه کاربران
- ۱۲۴..... پیوست ۳: تصاویر پایگاه نمایه نشریات و معرفی محصولات نرم افزاری
- ۱۴۰..... پیوست ۴: معرفی نرم افزار ضبط تصاویر دسک تاپ کامپیوتر snagit

چکیده پایان نامه

پژوهش حاضر با هدف بررسی اثر بخشی پایگاه اطلاعاتی نمایه نشریات در راستای غنا بخشیدن به خدمات اطلاعاتی کتابخانه های عمومی و ارزیابی میزان رضایت و استفاده کاربران از تعامل با آن، انجام گرفته است. جامعه اول پژوهش کلیه کتابداران کتابخانه های عمومی مشهد، جامعه دوم پژوهش اولین ۱۰ کاربر آشنا به پایگاه نمایه و جامعه سوم پژوهش کلیه جستجوهای انجام شده طی بازه زمانی دو ماهه در پایگاه نمایه نشریات بود که در ۹ کتابخانه عمومی شاخص از نظر استفاده انتخاب گردید. نوع پژوهش کاربردی و روش پژوهش به ۲ بخش تقسیم گردید: ۱) استفاده از روش مشاهده غیرمداخله گرایانه که با کمک نرم افزار snagit نسبت به ضبط رکوردهای جستجو شده و تجزیه و تحلیل آنها اقدام گردید. ۲) بخش دوم پیمایشی از نوع توصیفی است که از دو پرسش نامه کاربران و کتابداران برای گردآوری داده ها استفاده شد. یافته های پژوهش نشان داد: ۱) کاربران و کتابداران به ترتیب با میانگین نظرات (۳/۸۸) و (۴/۶۱) معتقدند کاربران بیشتر با هدایت کتابداران به پایگاه نمایه نشریات مراجعه می نمایند تا با آگاهی قبلی خود. ۲) کاربران و کتابداران به ترتیب با میانگین نظرات (۳/۸۸) و (۴/۳۸) معتقدند مراجعه به پایگاه نمایه بیشتر پژوهش محور است تا آموزش محور. ۳) نظرات کاربران و کتابداران در مورد «شیوه جستجو در پایگاه نمایه» با میانگین کلی (۳/۹۴) و نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل جستجوهای ضبط شده نشان داد بیشترین جستجوهای انجام شده موضوعی هستند. ۴) کاربران و کتابداران با میانگین کلی نظرات (۳/۱۱) به انتخاب بیشتر مجلات عامه پسند توسط کاربران توافق نظر دارند. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل جستجوهای انجام شده نیز نشان داد بیشتر کاربران، مجلات عامه پسند را انتخاب نموده اند، ولی کاربران بیشتر ترجیح می دهند مقالات علمی پژوهشی را استفاده کنند. ۵) نتایج نظرات کاربران و کتابداران در مورد «میزان رضایت کاربران از سهولت دستیابی به محتوای پایگاه نمایه» به ترتیب برابر میانگین (۲/۷۳) و (۳/۶۳) است؛ از دیدگاه کتابداران، کاربران از سهولت دسترسی به پایگاه نمایه اظهار رضایت نسبی دارند. ۶) نتایج نظرات کاربران و کتابداران در مورد «نقاط قوت و ضعف پایگاه نمایه نشریات» به ترتیب با میانگین (۳/۵۴) و (۳/۷۰) «بیش از حد متوسط» است. در مجموع نقاط قوت پایگاه بیش از نقاط ضعف آن می باشد؛ میانگین کلی (۳/۶۲) در مقایسه نظرات دو گروه نشان داد که نظر مراجعان احتمالاً تحت تاثیر کم اطلاعی آنان درباره شیوه استفاده از پایگاه نمایه نشریات بوده است. ۷) نظرات کاربران در مورد «نسبت مقالات استفاده شده به بازیابی شده در پایگاه» با میانگین (۳/۴۰) نشان داد که بین آنچه بازیابی می شود و آنچه استفاده می شود تفاوت زیادی وجود دارد. تجزیه و تحلیل نتایج حاصل از جستجوهای ضبط شده توسط نرم افزار snagit نیز نشان داد که تنها از یک درصد مقالات بازیابی شده استفاده گردیده است. ۸) نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که آشنایی کتابداران با پایگاه نمایه نشریات نسبت به اینترنت و کامپیوتر بسیار کمتر است. ۹) ۷۰ درصد از کتابداران جامعه پژوهش در رفع نیازهای اطلاعاتی خود و کاربران اینترنت را به پایگاه نمایه ترجیح می دهند. ۱۰) کتابداران خود را ملزم به استفاده از پایگاه نمایه می دانند. ۱۱) کتابداران برای استفاده از پایگاه نمایه احتیاج به آموزش دارند. ۱۲) ۷۱ درصد از کتابداران اعلام نمودند که استفاده از پایگاه نمایه در آینده بیشتر خواهد بود. ۱۳) همه کتابداران انجام تغییرات در پایگاه نمایه ضروری دانستند و آن را جایگزینی کامل برای همه مجلات چاپی کتابخانه های عمومی ندانستند. ۱۴) عمده ترین نقاط ضعف پایگاه از دید کتابداران به ترتیب در شاخص های ۱) امکانات نمایش ۲) محتوا ۳) امکانات جستجو و در بیان نقاط قوت به ترتیب شاخص های ۱) سهولت دسترسی به منابع ۲) پوشش موضوعی ذکر گردید.

کلید واژه ها: کتابخانه های عمومی مشهد - پایگاه نمایه نشریات - ارزیابی پایگاه نمایه - رضایت کاربران پایگاه نمایه - مجله های الکترونیکی

فصل اول : کلیات

۱-۱. مقدمه

۱-۲. بیان مساله

۱-۳. اهداف پژوهش

۱-۴. اهمیت و ضرورت پژوهش

۱-۵. فرضیه های پژوهش

۱-۶. تعاریف عملیاتی

۱-۱. مقدمه

کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی با فراهم آوردن مواد و منابع اطلاعاتی مورد نیاز افراد و گروه‌های مختلف جامعه در اشکال مختلف چاپی و الکترونیکی می‌توانند در توسعه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی جامعه نقش به‌سزایی برعهده داشته باشند. با روزافزونی منابع الکترونیکی و در پی آن افزایش توان بهره‌دهی به کل جامعه خواهان اطلاعات و منابع اطلاعاتی، کتابخانه‌های عمومی با گستره جغرافیایی وسیعی که پوشش می‌دهند، بیش از گذشته در مسیر فرهنگی، ارتقاء فرهنگ به کل جامعه قدم گذارده‌اند. اکنون این امکان فراهم شده است که علیرغم محدودیت‌های مالی و منابع انسانی موجود در کتابخانه‌های عمومی، بخش عظیمی از اطلاعات مندرج در کتابها و مجلات از طریق نسخه الکترونیکی آنها بین خوانندگان خود توزیع گردد. بارزترین نمونه از این نوع خدمات، گنجینه تمام متن مقالات فارسی در پایگاه اطلاعاتی به نام نمایه است. این نمایه دربردارنده بخش قابل توجهی از محتوای مجلات فارسی، به ویژه محتوای مجلات همه‌پسند است که اکنون در اختیار همه کتابخانه‌های عمومی قرار دارد و از سوی نهاد کتابخانه‌های عمومی روزآمد نگه داشته می‌شود. چون این ابزار سالهاست که تولید و در اختیار بسیاری از کتابخانه‌های عمومی برای استفاده قرار گرفته است، این تحقیق بر آن است تا با نگاهی دقیق‌تر به کم و کیف استفاده و ارزیابی پدیده روی‌آوری و بهره‌گیری از این پایگاه و تاثیرات مثبت یا منفی آن بر رضایت مراجعان کتابخانه‌های عمومی بپردازد.

۱-۲. بیان مساله:

به یقین یکی از مهمترین مسائل پیش روی کتابخانه‌های عمومی ایران در سه دهه گذشته سیاست‌های متمرکزی است که بر مجموعه سازی کتابخانه‌های عمومی تحمیل می‌شود. این سیاست‌ها مشخص می‌کنند که در هر سال چه تعداد کتاب و چند عنوان مجله با چه نوع محتوایی برای هر کتابخانه عمومی، بسته به درجه‌ای که برای آن در نظر گرفته‌اند، ارسال شود. پیامد این سیاست‌ها مجموعه‌هایی است که به لحاظ توزیع موضوعی نامتعادلند. دیدی یک‌سویه به موضوعات دارند و از جذابیتی که جامعه بالقوه کتابخانه را پاسخگو باشد، برخوردار نیستند. در این چهارچوب کتابخانه‌های عمومی نتوانسته‌اند پذیرای نیازمندان واقعی به اطلاعات در همه موضوعات و مطابق با شرایط روز باشند. در مقابل پایگاه اطلاعاتی نمایه با گستره موضوعی وسیعی از مقالات تمام متن فارسی فضای بسته نوع و تعداد منابعی را که به کتابخانه‌های عمومی وارد می‌شده و می‌شود را، باز کرده است. این نمایه سالهاست که بر روی سی.دی تهیه و به صورت قفل سخت افزاری ناپیوسته در اختیار کتابخانه‌های عمومی برای استفاده مراجعان قرار می‌گیرد. در این بانک اطلاعاتی هزاران صفحه از مقالات مجلات فارسی (همه‌پسند و علمی) منتشر شده در محدوده‌های مشخص با ابزارهای بازیابی مناسب، ذخیره شده است. همچنین معقول است که تصور کنیم انتخاب درست منابع، سازماندهی مناسب محتوایی، سهولت دستیابی به محتوا و ارائه آموزش‌های مناسب برای بهره‌گیری مناسب از نمایه می‌تواند این ابزار اطلاعاتی را به مجموعه‌ای با ارزش در بخش نشریات ادواری کتابخانه عمومی تبدیل کند.

به یقین برای تدارک، سازماندهی توزیع و خدمات رسانی از این پایگاه، هزینه‌ها و نیروی انسانی بسیاری به کار گرفته شده که تاکنون تداوم یافته است. مانند هر سرمایه‌گذاری دولتی دیگر، محصول این سرمایه‌گذاری نیز باید مورد ارزیابی قرارگیرد، اقدامی که تا به حال یا انجام نشده و یا گزارش آن در دسترس نیست. مساله این پژوهش نبود اطلاعات مبتنی بر پژوهش برای قضاوت در نوع و شدت تحول در دسترس پذیر سازی اطلاعات از طریق این پایگاه در کتابخانه‌های عمومی است. بنابراین پرسشی که دستیابی به پاسخ آن توسط این پژوهش مطرح می‌شود. این است که پتانسیل‌های موجود در پایگاه اطلاعاتی نمایه که به برخی از آنها در چند سطر بالا اشاره شد، در عمل چه مقدار به واقعیت پیوسته است و وجود این پایگاه در کتابخانه‌های عمومی چه مقدار برای دستیابی به متن مقاله‌های مجله‌هایی که نسخه چاپی آنها در کتابخانه‌ها وجود ندارد، تأثیر داشته است. به بیانی دیگر توان پایگاه در تامین نیازهای اطلاعاتی کاربران با توجه به منابع نمایه شده در آن چگونه است.

۳-۱. اهداف پژوهش:

کلی‌ترین هدف این پژوهش بررسی اثربخشی پایگاه اطلاعاتی نمایه در غنابخشیدن به خدمات اطلاعاتی است که کتابخانه‌های عمومی به مراجعان خود ارائه می‌کنند. برای این منظور اهداف فرعی تری که در پی می‌آید برای پژوهش در نظر گرفته شده است:

۱. شناسایی شیوه‌های آشنا سازی مراجعان کتابخانه با چپستی و چگونگی استفاده از پایگاه برای مراجعان.
۲. تعیین نوع نیازهایی که موجب مراجعه به این پایگاه شده است.
۳. حجم و نوع محتوایی که از این پایگاه استخراج و مورد استفاده حضوری یا غیرحضوری قرارمی‌گیرد (موضوعات مورد جستجو).
۴. نوع منابع موجود در این پایگاه که بیشتر مورد مراجعه کاربران است (تعیین مجله‌های پراستفاده).
۵. دلایل استفاده یا عدم استفاده از پایگاه.
۶. خرسندی یا ناخرسندی کاربران از روی آوری به این پایگاه، برای رسیدن به منابع اطلاعاتی مورد نیاز.
۷. تعیین نقاط ضعف و قوت پایگاه.
۸. دریافت نظرات درباره ایجاد تغییرات سازمانی و پرسنلی که به ارتقای کارایی و اثر بخشی این پایگاه منجر می‌شود.

۱-۴. اهمیت و ضرورت پژوهش:

هر سازمانی چه دولتی و چه غیر دولتی برای راه اندازی و تداوم فعالیت‌های خود دارای اهدافی است و برای دستیابی به اهداف برنامه‌ای تنظیم می‌کند. اجرای برنامه به مساعدت‌های مالی، نیروی انسانی و امکانات و تجهیزات نیاز دارد. واگذاری این سه مورد به فردی به نام مدیر، به معنی دادن مسئولیت برای حرکت در مسیری است که برنامه تعیین کرده است. بدیهی‌ترین مورد که در همه مدیریت‌ها مورد توجه است این است که آیا با امکاناتی که در اختیار مدیر یا سازمان بوده است، چه مقدار برنامه اجرا شده و چه مقدار به اهداف دست یافته شده است. مورد اخیر درحوزه مدیریت ارزیابی نامیده می‌شود و مسولان فرادستی همه توقع دارند که با ارزیابی‌هایی که انجام می‌گیرد، میزان دستیابی به اهداف مشخص شود. سالهاست که برنامه‌ای مشخص برای سازماندهی مقالاتی که در مجلات فارسی منتشر شده است، تنظیم شده و پشتوانه‌های مادی، انسانی و تجهیزاتی برای روزآمد نگه داشتن این نوع منابع فراهم آمده است. اطمینان از سودمندی این ابزار ساده‌ترین اطلاعاتی است که باید در اختیار قرار گیرد. این نوع اطلاع تداوم کار، تغییر در شیوه‌ها و منابع مورد توجه و یا توقف کل فعالیت را موجه می‌سازد. نکته اساسی این است که بین سامان دهنده‌گان به این پایگاه و در اختیارگذارنده‌گان و بهره‌گیران از این پایگاه فاصله مکانی بسیاری وجود دارد. لذا این امکان وجود دارد که سامان دهنده‌گان درست عمل کرده باشند، اما در اختیار گذارنده‌گان و بهره‌گیران از این پایگاه به خوبی استفاده نکنند و یا بالعکس آنچه که سامان دهنده‌گان می‌کنند، همانی نباشد که استفاده‌کنندگان خواهان آنند. اطلاعاتی که از تحقیقات مشابه این تحقیق بدست می‌آید، می‌توانند در نزدیک سازی این سه گروه نقش داشته و در نتیجه اثر بخشی آنچه را که برایش هزینه ای قابل توجه مصرف می‌شود، افزایش دهد.

به این دلیل که کتابخانه‌های عمومی سازمانهای بهبودبخشی تلقی می‌شوند، معمولاً در ارزیابی‌های کتابخانه‌ها میزان رضایت مراجعین نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. به بیانی دیگر چون کتابخانه در پس هر هدفی که دنبال می‌کند پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی و پژوهشی و سرگرمی مراجعان را در نظر دارد، با بررسی میزان رضایت مراجعان از خدماتی که ارائه می‌کند به نقاط قوت و ضعف خود پی می‌برد. این نوع بررسی می‌تواند موجب تقویت برنامه‌هایی شود که رضایت بالایی کسب کرده و می‌تواند به اصلاح برنامه‌هایی بیانجامد که نارضایتی آفریده‌اند. ثمره یک چنین دستاوردهایی و پرداختن جدی به آنها به ارتقای سطح خدمات کتابخانه‌ای که مهمترین وظیفه کتابداران است، منجر می‌شود.

۱-۵. فرضیه‌های پژوهش:

قابلیت‌های شناخته شده درباره پایگاه‌های تمام متن مقالات و نتایج تحقیقات قبلی در این حوزه که در بخش بررسی نوشته‌های مربوطه گزارش شد، دلایل قابل قبولی هستند که متوقع باشیم فرضیات زیر درباره پایگاه نمایه نیز مورد تایید قرارگیرد.

۱. کاربران بیشتر با هدایت کتابداران به پایگاه نمایه مراجعه می کنند تا با آگاهی قبلی خود.
۲. مراجعه به پایگاه نمایه بیشتر پژوهش محور است تا آموزش محور.
۳. بیشترین جستجوها از پایگاه نمایه جستجوهای موضوعی هستند.
۴. مقاله های انتخاب شده از پایگاه نمایه بیشتر از مجله های عامه پسند است و نه از مجلات علمی پژوهشی یا علمی ترویجی.
۵. بیشتر کاربران از سهولت دستیابی به اطلاعات یا منابع مورد نظرشان در پایگاه نمایه اظهار رضایت می کنند.
۶. کاربران و کتابداران مسئول پایگاه نمایه نقاط قوت پایگاه را بیشتر از نقاط ضعف آن می دانند.
۷. بین تعداد مقالاتی که از پایگاه نمایه بازیابی می شود و تعداد مقالاتی که استفاده می شود، تفاوت معنی داری وجود دارد.

۱-۶. تعاریف عملیاتی:

پایگاه نمایه نشریات : بانک اطلاعاتی نمایه شامل فهرست و متن مقالات نشریات ادواری است که ابتدا در سال ۱۳۷۰ به صورت مجله منتشر شد و در سال ۱۳۷۶ به شکل یک نظام رایانه ای اطلاعاتی مصوب شد. در این بانک اطلاعاتی علاوه بر فهرست، امکان دسترسی به متن کامل مقالات فراهم گردیده است. مسئولیت بانک اطلاعاتی نمایه به عهده موسسه فرهنگی هنری نمایه است که کتابخانه ها برای دریافت این پایگاه اطلاعاتی می توانند مشترک شوند.

میزان استفاده: در این تحقیق منظور از میزان استفاده، تعداد مقالات بازیابی شده توسط مراجعان به کتابخانه های عمومی شهر مشهد است که در جستجوی اطلاعات در پایگاه نمایه نشریات در بازه زمانی ۲ ماهه پژوهش حاضر بدست آورده اند.

عناوین مورد استفاده: منظور مقالاتی از پایگاه نمایه نشریات است که توسط کاربر انتخاب شده، چاپ یا ذخیره می گردد. بایستی در نظر داشت که در این تحقیق متن مقالاتی که توسط کاربران مطالعه شده ولی ذخیره یا چاپ گرفته نشده به عنوان استفاده شده منظور نگردیده است که می تواند در تحقیقات مشابه مورد توجه قرار گیرد.

کتابخانه های عمومی: منظور ۲۱ کتابخانه عمومی است که در شهر مشهد در سه منطقه متفاوت به لحاظ طبقه اجتماعی (بالا-پایین - متوسط) فعال هستند و از بانک اطلاعاتی نمایه در ارائه خدمات به مراجعان بهره می برند.

مراجعات: منظور کلیه مراجعات استفاده کننده و آشنا با پایگاه نمایه نشریات است که در طول دوره ۲ ماهه پژوهش حاضر با مراجعه به کتابخانه‌های عمومی مشهد به جستجوی اطلاعات در آن می‌پردازند.

کتابداران: منظور کلیه کتابداران شاغل در کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد می‌باشد.

مراجعه آموزشی محور: اشاره به نوع نیاز کاربران مراجعه کننده به پایگاه نمایه دارد که آموزشی می‌باشد. مراجعه ای که با هدف آموزشی انجام می‌پذیرد و به دنبال انتقال اطلاعات و دانش به دیگران با هدف یادگیری است و مصداق آن در این تحقیق: جلسات کاری، شرکت در سمینار، سخنرانی، انجام تکالیف و تمرینهای کتابهای درسی می‌باشد.

مراجعه پژوهش محور: اشاره به نوع نیاز کاربران مراجعه کننده به پایگاه نمایه دارد که پژوهشی می‌باشد و به مراجعه ای اطلاق می‌شود که با هدف انجام تحقیق و پژوهش صورت پذیرد. دلاور (۱۳۷۷) تحقیق را از نظر روش شناسی کاربرد روشهای علمی در حل یک مساله یا پاسخگویی به یک سوال می‌داند و تحقیق را فرایند سازمان یافته ای می‌داند که دارای بخشهای مختلف می‌باشد. یک بخش تحقیق، مطالعه منابع مربوط به موضوع تحقیق می‌باشد. بنابراین یکی از ویژگیهای تحقیق استفاده محقق از جدیدترین منابع اطلاعاتی و منابع ردیف اول برای رسیدن به هدف های تحقیق می‌باشد. در این تحقیق، مراجعه پژوهش محور با تشخیص توسط کتابداران از طریق انتخاب نوع منابع توسط کاربران معین می‌گردد به این ترتیب که انتخاب مقالات مجلات علمی و اهمیت دادن به این موضوع توسط کاربر، مراجعه پژوهشی تلقی خواهد شد و اظهارات کاربران نیز معیار دیگری برای تشخیص پژوهش محور بودن مراجعات به پایگاه خواهد بود.

کتابخانه های پر استفاده نمایه: کتابخانه هایی که بر اساس گزارش مسوول آمار استان و با توجه به آمار ماهیانه استفاده از پایگاه نمایه نشریات دارای بیشترین میزان استفاده بودند و از نظر استفاده در بین ۹ کتابخانه اول مشهد بودند.

فصل دوم

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۱-۲- بخش اول: مبانی نظری

۱-۱-۲- مقدمه

۲-۱-۲- اهمیت نشریات در زندگی واقعی و علمی افراد

۳-۱-۲- تاریخچه مجلات الکترونیکی

۴-۱-۲- تعاریف و مفاهیم مجلات الکترونیکی

۵-۱-۲- انواع مجلات الکترونیکی

۶-۱-۲- مزایا و معایب مجلات الکترونیکی

۷-۱-۲- مجموعه گستره نشریات ادواری الکترونیکی

۸-۱-۲- کاربران و بازیابی اطلاعات در مجلات الکترونیکی

۹-۱-۲- معرفی اجمالی مجلات تمام متن غیر فارسی

۱۰-۱-۲- معرفی مجلات الکترونیکی متن کامل فارسی

۲-۲- بخش دوم: پیشینه نظری

۱-۲-۲- مقدمه

۲-۲-۲- پیشینه پژوهش در خارج از کشور

۳-۲-۲- پیشینه پژوهش در ایران

۴-۲-۲- استنتاج از پیشینه پژوهش

۲-۱- بخش اول: مبانی نظری

۲-۱-۱- مقدمه

کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی در توسعه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی جامعه نقش بسزایی دارند و متصدیان آنها همواره درصدد بوده‌اند منابع اطلاعاتی را گردآوری کنند و به مراجعان خود خدمات ارائه دهند. امروزه حجم انبوهی از اطلاعات در قالب ابزارهای اطلاع‌رسانی متفاوت مانند: کتاب‌ها، نشریه‌های ادواری، منابع پیوسته و ناپیوسته الکترونیکی در دسترس است و کتابخانه‌ها در کنار بخشهای مختلف خود، بخشی را به ارائه خدمات الکترونیکی به کاربران خود اختصاص داده‌اند. در این بخش، خدمات متفاوتی ارائه می‌شود. بخشی از این خدمات عبارتند از: دسترس‌پذیر ساختن پایگاه‌های اطلاعاتی، جستجوی مقاله‌ها و منابع الکترونیکی مورد نیاز کاربران، آموزش استفاده از منابع الکترونیکی و ارتقای سواد اطلاعاتی کاربران و انجام جستجو توسط کتابدار در شرایطی که کاربران با منابع و پایگاه‌های اطلاعاتی آشنایی کافی ندارند.

با روز افزونی منابع الکترونیکی و اهمیتی که محتوای آنها در زندگی افراد عادی و پژوهشگران دارد، ضروری است که محتوای منابع الکترونیکی با ساده‌ترین و اقتصادی‌ترین شیوه در دسترس قرارگیرد و این مسئولیتی است که بر عهده فناوریهای اطلاعاتی گذارده شده است. در حال حاضر پژوهشگران بیش از پیش مصرند که نیازهای اطلاعاتی شان به روش الکترونیکی برآورده شود و آنچه را لازم دارند به سهولت به روی میز کارشان قرار گیرد. به موازات اینکه کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی درگیر مسایل مربوط به الکترونیکی کردن منابع خود هستند، لازم است نظر بهره‌برندگان از منابع الکترونیکی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی مورد بررسی قرار گیرد، چرا که بدون سودمند بودن این نوع منابع برای مراجعان دلیلی برای ادامه فعالیت‌های مرتبط به الکترونیکی ساختن منابع کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی وجود ندارد. به بیانی دیگر رضایت مراجعان از دسترس‌پذیر بودن منابع الکترونیکی اصلی رایج برای تشخیص منابعی است که باید الکترونیکی شوند و شیوه‌ای است که باید منابع الکترونیکی در دسترس قرار گیرد (حیاتی و حسن شاهی، ۱۳۸۷، ۶۱).

به دنبال رشد فناوری‌های نوین رایانه‌ای و پیدایش امکانات و نرم افزارهای جدید، لوح فشرده به علت داشتن مزایای فراوان، جزء نخستین دسته ابزارهایی بود که استفاده از آن در کتابخانه‌ها مورد استقبال قرار گرفت. توانایی جای دادن حجم بالای اطلاعات در یک فضای کوچک با قابلیت جابجایی و سهولت استفاده، از عوامل اصلی این پذیرش بود. امروزه، استفاده از این ابزار چنان توسعه پیدا کرده است که کتابخانه‌ها، بسیاری از خدمات مانند: خدمات چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی، فهرستنویسی، فراهم‌آوری، مرجع، تحویل مدرک، پایگاه‌های داده مجلات و جز آن را با استفاده از لوح‌های فشرده به مراجعه‌کننده، ارائه می‌کنند. در این میان از مؤثرترین خدماتی که از طریق لوح فشرده ارائه می‌شود، عرضه پایگاه‌های اطلاعاتی است. امروزه هزاران پایگاه داده‌ها از نوع کتابشناختی و جز آن بر روی

لوح‌های فشرده در دسترس عموم قرار دارد که پر استفاده‌ترین آنها در حوزه‌های علمی، مدلاین^۱، نمایه علوم کاربردی و فناوری^۲، اریک^۳، چکیده نامه روان شناسی^۴، نمایه مجلات^۵، اگریس^۶، اگریکولا^۷ هستند (فرج پهلوی و شهبازی، ۱۳۸۱). در ایران نیز پایگاه‌هایی از مجلات فارسی تولید شده است که پایگاه نمایه یکی از پر استفاده‌ترین آنها است که به صورت لوح‌های فشرده ارائه می‌شود، لوح فشرده نمایه در بردارنده مقاله‌های مندرج در مجله‌های فارسی است.

۲-۱-۲- اهمیت نشریات در زندگی واقعی و علمی افراد:

از سال ۱۶۶۵ میلادی یعنی زمانی که *Journal des Scavans* به عنوان اولین نشریه علمی منتشر شد. همواره نشریات نقش مهمی در ارتباطات علمی داشته‌اند، به طوری که گفته می‌شود، علوم بدون وجود نشریات علمی به شکلی که می‌شناسیم، قابل تصور نبود. دلایلی که برای اهمیت نشریات بیان شده، مختلف و متنوع است؛ اما شاید مهمترین آنها توسط پرایس^۸ (۱۹۶۳) مطرح شده است. وی معتقد است محققان برای روزآمد بودن، مقالات را برای مطالعه برمی‌گزینند و دانشمندان حاصل تحقیقات خود را بیشتر از هر شکل دیگر در قالب مقاله ارائه می‌کنند. بر همین اساس است که بنا به محاسبات پرایس تعداد مجلات علمی در هر ۱۵-۲۰ سال دو برابر می‌شود. واقعیت این است که نشریات علمی، مقالات تخصصی منتشر می‌کنند، مقالات آنها داوری می‌شود. سعی می‌شود که از محتوای با کیفیت برخوردار باشند، لذا در عمل منبع انتقادی اطلاعات هستند (حیاتی و حمیدی، ۱۳۸۵، ۱۵۹).

در ابتدا محققان خود مشترک مجلات تخصصی می‌شدند، اما در سال‌های ۱۹۶۰-۱۹۷۰ قیمت مجلات بیشتر از نرخ تورم افزایش یافت، این مورد موجب کاهش اشتراک‌های فردی شد. در پی این تحولات، ناشران برای حفظ درآمدهای خود هزینه‌های اشتراک را افزایش دادند. این مورد به نوبه خود موجب شد، میزان اشتراک‌های فردی بیش از پیش کاهش یابد. دوباره ناشران اقدام به افزایش بیشتر هزینه‌ها کردند و این چرخه آن‌قدر ادامه یافت تا محققان بسیار بیشتر از قبل خواهان دسترسی به محتوای مجلات علمی از طریق اشتراک آنها توسط کتابخانه‌ها به ویژه کتابخانه‌های دانشگاهی شدند (همان، ۱۶۰).

نشریات یکی از مهمترین، بهترین، و مطمئن ترین راههای اطلاع از آخرین یافته‌ها و پژوهش‌ها و مطالعه مقاله‌های تخصصی هر علم محسوب می‌شوند. تازه و کوتاه بودن مطالب، سرعت انتقال نتایج تفکر نویسنده به خواننده، ارزان تر بودن، ارائه مطالب بکر و تازه، تحلیل‌های بسیار دقیق از موضوع‌های پیچیده علمی و فنی، چاپ و توزیع سریعت، دسترسی آسانتر و بالاخره تنوع مطالب و شکل ارائه، سبب شده که این محل اطلاعات به یکی از پر حجم ترین منابع اطلاعاتی تبدیل شود. اما آنچه در دنیای الکترونیک امروز موجب برتری یک نشریه علمی نسبت به سایر محل‌های اطلاعاتی شده و حتی در عرصه تازگی نیز گوی سبقت را از رقبای الکترونیک سایت‌های اینترنتی ربوده

1. Medline

2. Index Science and Technology Applied

3. Eric

4. Psychological Abstracts

5. infotrac Magazine index

6. AGRIS

7. AGRICOLA

8. Price

است، اعتبار مقاله‌های این نشریات است. زیرا تمام مطالب مندرج در مجله‌های علمی به طور معمول ارزیابی می‌شوند. حال آنکه در خصوص مطالب اینترنتی چنین کاری انجام نمی‌شود.

گسترش فناوری و ظهور اینترنت سبب شد نشریه از قالب کاغذی به حالت الکترونیک تبدیل شود و این تبدیل با توجه به مزیت‌هایی که در برداشت، با استقبال جامعه دانشگاهی مواجه شد. به گونه‌ای که کیرنان^۱ در ۱۹۹۷ بیان داشت: «نیازهای استادان، با شکل الکترونیک نشریات، بهتر از شکل چاپی آن‌ها برآورده می‌شود» (نقل در: مکتبی فرد، ۱۳۸۵). امتیازات و ویژگی‌هایی که نشر الکترونیکی در مقایسه با نشر چاپی دارد، بسیاری از ناشران مجله‌ها در موضوعات و سطوح مختلف را بر آن داشته‌است که به سوی انتشار الکترونیکی منابع اطلاعات خود حرکت کنند. این روند با شتاب ادامه دارد و هر روز بر تعداد نشریه‌های الکترونیکی افزوده می‌شود (شهرزادی، ۱۳۸۵).

گسترش روز افزون تعداد مجلات الکترونیکی همچنین استفاده گسترده کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع رسانی از این منابع، نشانه‌ای از اهمیت قابل توجه این نوع از منابع دانش است. اکنون مجلات الکترونیکی از مهمترین ابزارهای دسترسی به دانش در جهان محسوب می‌شوند. اهمیت این منابع ناشی از ویژگی‌های خاص آنها بوده است و حجم کثیری از اطلاعات روزآمد از طریق آنها منتقل می‌شوند. امروزه می‌توان جدیدترین یافته‌های علمی را در مجلات الکترونیکی یافت و تمام رشته‌های تخصصی به گونه‌ای به انتشار مجلات الکترونیکی علمی خاص خود می‌پردازند و نمی‌توان پژوهشگری را بی‌نیاز از مطالعه مستمر مجلات تخصصی رشته خویش تصور نمود. این گونه مجلات بیشترین میزان استفاده را در مراکز اطلاع رسانی دارند و محققان جهت مطالعه و به روز رسانی اطلاعات و دانش خود از آن‌ها استفاده می‌نمایند. نتایج تحقیقات و تولیدات علمی از طریق نشریات به دست کاربران از گروه‌های مختلف محققین، کارشناسان و دانشجویان می‌رسد. از این طریق نشریات نقش مهمی در توسعه علمی به عهده داشته و همواره مورد توجه بوده‌اند. این توجه با اعطای امتیاز برای ارتقاء به صاحبان اثر و حمایت‌های متنوع از جمله ایجاد رقابت سازنده بین مجلات دنبال می‌شود. مطبوعات به طور عام در دنیای کنونی از معیارها و شاخص‌های توسعه فرهنگی - اجتماعی هر ملتی به حساب می‌آیند. نشریات علمی و تخصصی وسیله‌ای برای توزیع، انباشت و همچنین تولید داده‌ها و اطلاعات علمی است و برای گسترش، شکوفائی و پیشرفت همه جانبه علم، نقش حیاتی و اساسی دارند (زکی، ۱۳۸۷).

مجلات علمی، ابزار اصلی برای توسعه و پیشرفت علم بوده و می‌توانند در آموزش مستمر، ارتقای تحقیقات، تحریک تفکر و انتشار علمی نقش داشته باشند (کیگر، ۲۰۰۳). فعالیت‌های کمیسیون اتحادیه اروپا این امر را مورد تأکید قرار داده و معتقد است که مجلات علمی، نقش دوگانه تأیید و انتشار دانش را داشته و این امر در بایگانی کردن دانش برای تضمین دسترسی دائمی به آن نقش آفرین می‌باشد.

مقاله‌های منتشر شده در مجله‌های تخصصی و فنی به خاطر تازگی، کوتاه بودن مطالب، سرعت انتقال مطالب، ارزان‌تر بودن، تحلیل‌های بسیار دقیق از موضوع‌های پیچیده علمی و فنی، چاپ و توزیع سریع‌تر، دسترسی آسان‌تر، معرفی آخرین پژوهش‌ها، انتقادات و بررسی‌های اهل فن و تنوع مطالب و شکل ارائه و گاه زبان و بیان سهل‌تر، به طور

معمول برای پژوهشگران جذابیت بیشتری دارد و از نظر پژوهش نیز نسبت به کتاب‌های علمی کاربرد بیشتری دارد (محمودی و اخوتی، ۱۳۸۷).

امتیازات و ویژگی‌هایی که نشر الکترونیکی در مقایسه با نشر چاپی دارد، بسیاری از ناشران مجله‌ها در موضوعات و سطوح مختلف را بر آن داشته است که به سوی انتشار الکترونیکی منابع اطلاعاتی خود حرکت کنند. این روند با شتاب ادامه دارد و هر روز بر تعداد نشریه‌های الکترونیکی افزوده می‌شود. از طرفی، با توجه به اینکه بسیاری از اطلاعات روزآمد بیشتر در شکل الکترونیکی آن یافت می‌شود لازم است به نشریه‌های الکترونیکی توجه بیشتری نمود. بنابراین به طور خلاصه، اهمیت نشریه‌های الکترونیکی برای کتابخانه‌ها شامل موارد ذیل است:

۱. دسترسی به اطلاعات روزآمد در زمینه‌های مختلف، به ویژه در حوزه‌های علمی و پژوهشی.
۲. جلب رضایت استفاده‌کنندگانی که به اطلاعات نشریه‌های الکترونیکی نیاز دارند.
۳. هم‌گامی و هماهنگی با تحولات دنیای نشر.
۴. افزایش غنای مجموعه ادواری‌های کتابخانه.
۵. فراهم آوری امکان دسترسی به تعداد زیادی نشریه که نمی‌توان اشتراک چاپی تمام آن‌ها را به صورت یکجا فراهم آورد.

۶. ادامه اشتراک نشریه‌هایی که دیگر به صورت چاپی منتشر نمی‌شوند.
۷. آغاز اشتراک و فراهم آوری نشریه‌های تازه‌ای که فقط در شکل الکترونیکی انتشار می‌یابند (فتاحی و منصوریان، ۱۳۸۱، ۱۳۹).

۲-۱-۳. تاریخچه مجلات الکترونیکی :

در دهه ۱۹۸۰ بسیاری از مؤسسات و مراکز اطلاع‌رسانی به شبکه‌هایی مانند بیت‌نت^۱ متصل شدند. نرم افزارهای شبکه از جهت تسهیلات و قابلیت اطمینان رشد روزافزونی داشت و توزیع ادواری‌ها به روش الکترونیکی توسط اینترنت از توان بالقوه بسیاری برخوردار شد و همان‌طور که انتظار می‌رفت، متخصصان اطلاع‌رسانی در استفاده از این توان بالقوه پیشگام شدند. نخستین سیستم جستجوی اطلاعات کتابشناختی به صورت پیوسته در دهه ۱۹۶۰ توسط شرکت توسعه سیستم‌ها^۲ بوجود آمد و در اواسط دهه ۱۹۷۰ انتشارات متن کامل به صورت پیوسته در دسترس قرار گرفت. از پیشگامان آن می‌توان نظام اطلاعات حقوقی^۳ و نظام اطلاعاتی اخبار^۴ نام برد (محسنی، ۱۳۷۸، ۵۶).

در اوایل ۱۹۸۰ انجمن شیمی آمریکا و شرکت الزویر، دسترسی به مجلات چاپی از طریق سیستم‌های پیوسته را مورد مطالعه و بررسی قرار دادند و در سال ۱۹۸۳، الزویر گروه مجلات پزشکی خود را از طریق میزبانی پیوسته به نام

1. BITNET
2. The system development corporation
3. LEXIS
4. NEXIS